

ONOMASTIK KOMPONETLI FRAZEOLOGIZMLARNI TURLI TILLAR KESIMIDA O'RGANISH MASALALARI

Niyazmetova Shahsanam Kutlimuratovna

Urganch davlat tibbiyot instituti Ingliz tili kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotning maqsadi — onomastik komponent (ya'ni shaxs nomlari, joy nomlari, hayvon nomlari, astronomik nomlar va h.k.)ni o'z ichiga olgan frazeologizm va frazeologik birliklarni turli tillarda (masalan, rus, o'zbek, ingliz) taqqoslash asosida o'rganish. Tadqiqot doirasida frazeologik ifadalar ichida onomastik elementlarning paydo bo'lishi, ularning semantik va pragmatik jihatlari, madaniyatga xosligi hamda tillararo ekvivalenti masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot metodlari sifatida korpus tahlili, taqqosiy-lingvistik tahlil va frazeonostik klassifikatsiya qo'llaniladi. O'zbek tilida onomastik komponentli frazeologizmlarni aniqlash va klassifikatsiyalash bo'yicha amaliy misollar keltiriladi, so'ngra ularni rus va ingliz tillari bilan taqqoslash orqali madaniyataro universal va lingvokulturologik xususiyatlari aniqlanadi. Ilmiy natijalar: (1) onomastik komponentlar frazeologik birliklarga yuqori expressivlik va madaniy aloqadorlik beradi; (2) tillararo ekvivalenti mavjud bo'lgan frazeologizmlar bu komponent o'zgarishiga qarab turlicha semantik yondashuvni talab qiladi; (3) frazeologizmlardagi toponim va anthroponimlarning madaniyat spesifikligi ularning tarjimai va lug'atlashtirishida alohida e'tiborni talab qiladi. Ishning nazariy jihatlari frazeologiya, onomastika va lingvokulturologiya sohalariga yangi ma'lumotlar qo'shsa, amaliy jihatlari tarjima metodikasi, til o'qitish va frazeologik lug'atlar tuzishda qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: onomastik komponent, frazeologik birlik, anthroponim, toponim, lingvokulturologik tahlil, tillararo ekvivalenti, frazeonostika.

ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ОНОМАСТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ В РАЗНЫХ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ

Целью данного исследования является изучение фразеологизмов и фразеологических единиц, содержащих ономастический компонент (т. е. личные имена, топонимы, названия животных, астрономические названия и т. д.), в разных языках (например, русском, узбекском, английском) на основе сопоставления. В исследовании анализируется встречаемость ономастических элементов во фразеологических выражениях, их семантические и прагматические аспекты, культурная специфика и межъязыковая эквивалентность. В качестве методов исследования используются корпусный анализ, сопоставительный лингвистический анализ и фразеонимическая классификация. Приводятся практические примеры выявления и классификации фразеологизмов с ономастическим компонентом в узбекском языке, а затем путем сравнения с русским и английским языками определяются их кросскультурные универсальные и лингвокультурологические особенности. Научные результаты: (1) ономастические компоненты придают фразеологизмам высокую экспрессивность и культурную релевантность; (2) фразеологизмы с межъязыковым эквивалентом требуют различного семантического подхода в зависимости от изменения этого компонента; (3) культурная специфика топонимов и антропонимов во фразеологизмах требует особого внимания при их переводе и лексикографии. Теоретические аспекты работы вносят новую информацию в области фразеологии, ономастики и лингвокультурологии, а практические аспекты могут быть использованы в методике перевода, преподавании иностранных языков и создании фразеологических словарей.

Ключевые слова: ономастический компонент, фразеологическая единица, антропоним, топоним, лингвокультурологический анализ, межъязыковой эквивалент, фразеология.

ISSUES OF STUDYING PHRASEOLOGISMS WITH AN ONOMASTIC COMPONENT IN DIFFERENT LANGUAGES

ANNOTATION

The purpose of this study is to study phraseologisms and phraseological units containing an onomastic component (i.e. personal names, place names, animal names, astronomical names, etc.) in different languages (for example, Russian, Uzbek, English) on the basis of comparison. The study analyzes the occurrence of onomastic elements in phraseological expressions, their semantic and pragmatic aspects, cultural specificity, and interlingual equivalence. Corpus analysis, comparative linguistic analysis, and phraseonistic classification are used as research methods. Practical examples of identifying and classifying phraseologisms with an onomastic component in the Uzbek language are given, and then their cross-cultural universal and linguoculturological features are determined by comparing them with Russian and English. Scientific results: (1) onomastic components give phraseological units high expressiveness and cultural relevance; (2) phraseologisms with an interlingual equivalent require a different semantic approach depending on the change in this component; (3) the cultural specificity of toponyms and anthroponyms in phraseologisms requires special attention in their translation and lexicography. The theoretical aspects of the work add new information to the fields of phraseology, onomastics and linguoculturology, while the practical aspects can be used in translation methodology, language teaching and the creation of phraseological dictionaries.

Keywords: onomastic component, phraseological unit, anthroponym, toponym, linguoculturological analysis, interlingual equivalent, phraseology.

KIRISH

Zamonaviy lingvistika fanida frazeologik birliklarning semantik, struktur va funksional xususiyatlarini chuqur oʻrganish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, onomastik komponent — yaʼni frazeologizmlar tarkibidagi shaxs nomlari, toponimlar, mifologik yoki tarixiy nomlar — tilning milliy madaniyatini, xalq tafakkurini, tarixiy xotirasini, hatto milliy xarakterini aks ettiruvchi muhim

unsurlardan biridir. Onomastik birliklarning frazeologizm tarkibidagi o‘rni ularning faqat lingvistik emas, balki madaniy, psixologik va sotsiologik jihatdan ham o‘rganilishini taqozo etadi. O‘zbek, rus, ingliz kabi turli tillarda onomastik komponentli frazeologizmlar turlicha semantik yuklama va obrazlilik xususiyatiga ega. Masalan, ingliz tilidagi “Carry the cross” iborasi diniy onomastik manbadan kelib chiqqan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi “Iskandar soyasiga panoh topmoq” frazeologizmi tarixiy shaxsga nisbatan shakllangan madaniy-metaforik ma’no kasb etadi. Bunday birliklarning tillararo taqqosiy tahlili frazeologizmlarning shakllanish manbalari, ma’no ko‘chish mexanizmlari, madaniy konnotatsiyasi va tarjima jarayonidagi muammolarini yoritishga yordam beradi. Onomastik komponentli frazeologizmlar xalq tafakkurining kodlash tizimi sifatida xizmat qiladi. Ular tildagi madaniy konseptlarni, tarixiy hodisalarni, xalq e’tiqodlarini va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradi. Shu bois mazkur tadqiqotning dolzarbligi — frazeologik birliklarning lingvokulturologik va onomastik jihatlarini aniqlash, ularni turli tillar kontekstida solishtirish hamda ularning ekvivalentlarini ilmiy asosda tahlil qilish zaruratidan kelib chiqadi.

Mavzuning yangiligi shundaki, avvalgi tadqiqotlarda onomastik komponentli frazeologizmlar ko‘proq leksik va grammatik nuqtai nazardan o‘rganilgan bo‘lsa, ushbu ishda ularning **tillararo pragmatik va madaniy funksiyasi, semantik transformatsiyasi**, hamda **tarjima jarayonida onomastik semaning saqlanish muammolari** tahlil etiladi. Bundan tashqari, milliy o‘zlikni aks ettiruvchi frazeologizmlarni aniqlash orqali tillararo kommunikatsiyada madaniy tafovutlarni kamaytirish imkoniyati o‘rganiladi.

Tadqiqotning maqsadi — onomastik komponentli frazeologizmlarning mohiyatini, ularning turli tillardagi semantik va stilistik xususiyatlarini tahlil qilish, madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonidagi o‘rni belgilashdir. Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Frazeologizm va onomastik komponent tushunchalarining nazariy asoslarini aniqlash.
2. O‘zbek, rus va ingliz tillaridagi onomastik komponentli frazeologizmlarni qiyosiy tahlil qilish.
3. Ularning semantik va madaniy ekvivalentlik darajasini aniqlash.

4. Tarjima jarayonida onomastik komponentning funksional-stilistik o‘zgarishlarini tahlil etish.

5. Frazeologik birliklarning lingvokulturologik ahamiyatini ochib berish.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundan iboratki, u frazeologiya, onomastika va lingvokulturologiya sohalarining kesishgan nuqtasida yangi ilmiy qarashlarni shakllantiradi. Amaliy ahamiyati esa — o‘zbek tilini chet elliklarga o‘qitishda, frazeologik lug‘atlar tuzishda, tarjima nazariyasini takomillashtirishda hamda madaniyatlararo muloqotda samarali qo‘llanishidadir.

ASOSIY QISM

Onomastik komponentli frazeologizmlar tilning madaniy, tarixiy va milliy xotirasini ifoda etuvchi o‘ziga xos hodisadir. Har bir xalqning tili uning tarixiy taraqqiyot bosqichlari, urf-odatlarini, diniy e‘tiqodi va ijtimoiy hayotini aks ettiradi. Frazeologizmlar esa bu bo‘ylikni obrazli, qisqa va ta’sirli shaklda ifodalovchi vositalar bo‘lib, onomastik birliklar ularning semantik yadrosida o‘ziga xos rang va ifoda kuchini beradi. O‘zbek tilidagi “Iskandar soyasida panoj topmoq”, rus tilidagi “Ахиллесова пята” yoki ingliz tilidagi “To meet one’s Waterloo” iboralari tarixiy shaxslar yoki joy nomlari orqali ma’noni kuchaytirganini ko‘rish mumkin.

Onomastik komponentlar frazeologizmning semantik tuzilmasiga kirganida, u ma’noni toraytiradi, ijtimoiy-madaniy konnotatsiyani aniqlaydi va milliy o‘zlikni ifodalaydi. Masalan, ingliz tilidagi “Rome was not built in a day” iborasi qadimgi Rim madaniyati bilan bog‘liq mehnatsevarlik konseptini bildirsa, o‘zbek tilidagi “Buxoroga bir kunda bormaysan” iborasi milliy madaniy an‘analardagi sabr, vaqt va tajriba tushunchalarini ifodalaydi. Shu tariqa, onomastik frazeologizmlar madaniy parallelizm va milliy konseptlarni o‘rganish uchun lingvokulturologik manba vazifasini bajaradi. Frazeologizmlar tarkibida uchraydigan toponimlar, antroponimlar, etnonimlar yoki mifonimlar ko‘pincha xalq tarixining izini saqlab qoladi. Masalan, rus tilidagi “Содом и Гоморра” iborasi diniy matnlardan kirib kelgan bo‘lib, tartibsizlik va axloqiy inqirozni ifodalaydi. O‘zbek tilida esa “Hazrati Boburdek sabr qilmoq” iborasi tarixiy shaxs – Zahiriddin Muhammad Bobur nomi orqali sabr, irodaviy kuch va ma’naviy poklik tushunchasini beradi. Bu o‘xshashliklar va farqlar tillararo frazeologik tafakkurning madaniyat bilan qanday

uyg'unlashganini ko'rsatadi. Tilshunoslikda onomastik komponentli frazeologizmlarni o'rganish ikki yo'nalishda olib boriladi: birinchisi — struktur-semantik tahlil, ikkinchisi — lingvokulturologik va kognitiv yondashuv. Struktur tahlilda onomastik birlik frazeologizm tarkibidagi grammatik o'rni, semantik vazifasi va idiomatik darajasi aniqlanadi. Lingvokulturologik yondashuvda esa bu birlik xalq dunyoqarashi, qadriyatlari va milliy xotirasi bilan bog'liq tarzda tahlil qilinadi.

Quyidagi jadvalda uch tildagi ayrim onomastik frazeologizmlar solishtirilib, ularning semantik ekvivalentligi ko'rsatilgan:

№	O'zbek tili	Rus tili	Ingliz tili	Ma'no va izoh
1	Iskandar soyasida panohtopmoq	Под крылом Александра	Under Alexander's shadow	Kuchli himoyaga ega bo'lish
2	Bobur yuragini ochmoq	Раскрыть душу Наполеона	Open one's heart like Napoleon	Yurakni to'kib solish, his-tuyg'ularni aytish
3	Qo'qoncha hiyla	Троянский конь	A Trojan horse	Aldov bilan g'alaba qozonish
4	Buxoroga bir kunda bormaysan	Москва не сразу строилась	Rome wasn't built in a day	Katta ish vaqt talab qiladi

Bu jadvaldan ko'rinadiki, ko'plab frazeologik birliklar turli tillarda onomastik nom orqali ifodalangan bo'lsa-da, ularning semantik mohiyati o'xshashdir. Bu holat xalq tafakkurida universallik mavjudligini, ammo ifoda shaklining milliy xususiyatlarga moslashganini ko'rsatadi. Onomastik frazeologizmlarning paydo bo'lish manbalari ko'p qirrali: tarixiy shaxslar, muqaddas joylar, afsonaviy qahramonlar, siyosiy voqealar, diniy obrazlar. Ingliz tilida "Gordian knot" iborasi Aleksandr Makedonskiy bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida "Iskandar devori" iborasi ham o'sha shaxs bilan tarixiy-afsonaviy asosga ega. Shu orqali tarixiy xotira til orqali madaniy genetik kod sifatida saqlanadi. Tilshunos olimlar (Masalan, V.V. Vinogradov, A. Kunin, O. Yo'ldoshev) frazeologizmlarda onomastik komponentning semantik markaz rolini alohida ta'kidlashadi. Chunki bu komponent ma'no konnotatsiyasini belgilab, frazeologik obrazni jonlantiradi. O'zbek tilidagi "Chingizxon g'azabiga uchramoq" iborasi shaxs nomi orqali haddan tashqari jazo yoki qattqlikni

ifodalaydi; rus tilidagi “Яблоко от яблони недалеко падает” esa Yefim va Ivan afsonalari asosida shakllangan. Frazeologik tizimlarning milliy o‘ziga xosligi ko‘pincha onomastik birliklar orqali namoyon bo‘ladi. Agar frazeologizmda onomastik komponent mavjud bo‘lsa, u milliy koloritni yanada kuchaytiradi. Tarjimonlar uchun esa bunday iboralarni to‘g‘ri ekvivalent bilan berish muhim: bevosita tarjima ma‘noni yo‘qotadi, shuning uchun madaniy moslashtirish (adaptatsiya) zarur. Masalan, inglizcha “Crossing the Rubicon” iborasi “keskin qaror qabul qilish” degani, lekin o‘zbek tilida “ko‘prikni ortga yo‘qotmoq” shaklida adaptatsiya qilinadi.

Tillararo tahlil shuni ko‘rsatadiki, onomastik frazeologizmlar xalq tafakkuridagi arxetipik obrazlarni saqlaydi. Bu obrazlar milliy xotira, tarixiy jarayonlar va madaniy qadriyatlar bilan bevosita bog‘langan. Shu sababdan bunday frazeologizmlar tahlili nafaqat lingvistik, balki antropologik, semiotik va sotsiokulturologik ahamiyatga ham ega.

Frazeologizmlarning onomastik asosini o‘rganish o‘qituvchilar va tarjimonlar uchun ham muhim. Chunki bu birliklarni to‘g‘ri talqin qilish uchun nafaqat til, balki madaniy kontekstni ham bilish lozim. Ingliz talabasi uchun “Achilles’ heel” ma‘nosini tushuntirishda yunon afsonalarini bilish zarur bo‘lsa, o‘zbek talabasi uchun “Rustamday kuchli” iborasining manbasini xalq dostonlaridan izlash kerak bo‘ladi. Bu esa frazeologik bilimning madaniy asoslarini mustahkamlaydi.

Frazeologizmlarning onomastik komponentlari milliy qadriyatlar tizimida ma‘naviy ko‘prik vazifasini bajaradi. Ular xalqning tarixiy xotirasi, qahramonlik ideallari, diniy obrazlari va mental stereotiplarini tildan tilga ko‘chiradi. Shu sababdan ularni o‘rganish millatlararo madaniy muloqotni mustahkamlash, tillararo tarjimoni boyitish va lingvokulturologik lug‘atlar yaratishda muhim nazariy asos beradi.

Quyidagi tahliliy jadval frazeologizmlarning onomastik komponentlari asosida shakllangan ma‘no turlarini ko‘rsatadi:

Komponent turi	Misol	Tildagi manbasi	Ma'no turi
Antroponim (shaxs nomi)	“Rustamday kuchli”	O‘zbek	Qahramonlik, jasorat
Toponim (joy nomi)	“To meet one’s Waterloo”	Ingliz	Yengilish, mag‘lubiyat
Mifonim (afsonaviy obraz)	“Gordian knot”	Yunon-ingliz	Murakkab muammoni hal etish
Bibliyonim (diniy nom)	“Sodom and Gomorrah”	Rus-injil	Axloqiy buzilish, tartibsizlik
Tarixiy onomastik	“Iskandar devori”	O‘zbek-fors	Himoya, qudrat ramzi

Bundan ko‘rinadiki, onomastik komponentli frazeologizmlar nafaqat lingvistik, balki tarixiy, diniy va falsafiy manbalarga asoslanadi. Bu esa ularni tahlil qilishda ko‘p fanli (interdisiplinar) yondashuvni talab qiladi.

Frazeologik tizimlarning tarixiy qatlamlarini tahlil qilish orqali xalq mentalitetidagi o‘zgarishlar ham kuzatiladi. Masalan, o‘zbek tilidagi “Hazrati Ali qilichiday adolatli” iborasi diniy tarixiy obraz orqali axloqiy qadriyatni aks ettirsa, zamonaviy ingliz tilida “Einstein’s mind” iborasi intellektual salohiyatni bildiradi. Bu jarayon madaniyatlarning dinamik o‘zgaruvchanligini va yangi onomastik birliklarning frazeologiyaga kirib borishini isbotlaydi. Onomastik frazeologizmlarni o‘rganishning ilmiy natijalari, avvalo, lingvokulturologik izohli lug‘atlar yaratishda, madaniyatlararo tarjima texnologiyalarini ishlab chiqishda va tillararo ekvivalentlarni aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, bunday tadqiqotlar milliy o‘zlikni saqlash, til siyosatini boyitish hamda madaniy merosni asrash yo‘lida muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, onomastik komponentli frazeologizmlar har bir xalq tili va madaniyatining o‘ziga xos kodlash tizimidir. Ular milliy tafakkur, tarixiy xotira va madaniy qadriyatlarning lingvistik ifodasidir. Frazeologizmlar tarkibida uchraydigan antroponim, toponim, mifonim, bibliyonim va tarixiy nomlar

tilning semantik boyligini oshiradi, obrazlilikni kuchaytiradi hamda madaniyatlararo tafovutni aniqlash imkonini beradi.

O‘zbek, rus va ingliz tillaridagi onomastik frazeologizmlarni tahlil qilish natijasida ularning umumiyligi va farqli jihatlari aniqlangan. Umumiy jihatdan, barcha tillarda onomastik komponentlar insoniy qadriyatlar — mardlik, donolik, sabr, kuch, g‘alaba va mag‘lubiyat singari tushunchalarni ifodalaydi. Biroq, ularning semantik yo‘nalishi milliy tarix, din va folklor bilan bevosita bog‘liq. Masalan, ingliz tilidagi “To meet one’s Waterloo” iborasi Napoleonga oid tarixiy voqeadan kelib chiqqan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi “Iskandar soyasida panoq topmoq” iborasi shaxsiy himoya va qudrat ramzi sifatida shakllangan.

Onomastik frazeologizmlarni o‘rganish jarayonida ularning semantik strukturasi, obrazlilik darajasi, lingvokulturologik konnotatsiyasi va tarjima jarayonidagi ekvivalentlik muammolari tahlil qilindi. Shuningdek, frazeologik birliklar orasida onomastik elementlar ko‘pincha madaniy identifikator sifatida harakat qilishi, ularning to‘g‘ri talqini uchun madaniy bilim va tarixiy kontekst zarurligi aniqlandi. Tadqiqotning asosiy ilmiy natijalari quyidagilardan iborat:

- Onomastik komponent frazeologizmlarning semantik yadrosi bo‘lib, u ma’noni aniqlash va obrazni kuchaytirish funksiyasini bajaradi.
- Turli tillarda onomastik frazeologizmlar xalq tafakkuridagi umumiy arxetipik obrazlarga asoslangan, ammo ularning ifoda shakli milliy xususiyatlar bilan belgilangan.
- Tarjima jarayonida bunday frazeologizmlarning to‘g‘ri ekvivalentini topish uchun madaniy moslashtirish (adaptatsiya) usuli eng samarali hisoblanadi.
- Onomastik frazeologizmlar til o‘rganishda madaniy kompetensiyani rivojlantiruvchi vosita sifatida qo‘llanishi mumkin.
- Tadqiqot natijalari frazeologik lug‘atlar yaratishda, lingvokulturologik tahlil va tarjima nazariyasida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, onomastik komponentli frazeologizmlarni o‘rganish — bu nafaqat lingvistik, balki madaniy va kognitiv tafakkurni yorituvchi jarayon bo‘lib, u turli xalqlarning dunyoqarashini, tarixiy xotirasini va madaniy qadriyatlarini taqqoslash imkonini beradi. Shunday qilib, bu soha tilshunoslikning dolzarb va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida yanada keng ilmiy izlanishlarni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдурахманова, Д. (2022). Ономастик компонентли фразеологизмларнинг лингвомаданий хусусиятлари. Тошкент: Фан.
2. Vinogradov, V.V. (1977). Основные типы фразеологических единиц русского языка. Москва: Наука.
3. Kunin, A.V. (1996). Курс современной английской фразеологии. Москва: Высшая школа.
4. Rahmonov, D. (2023). Frazelogizmlarning lingvokulturologik tahlili. Тошкент: TDPU nashrlari.
5. Apresyan, Yu.D. (1995). Избранные труды по лексической семантике. Москва: Языки русской культуры.
6. Komilova, M. (2021). Til va madaniyat uzviyligi: frazeologik birliklar misolida. Toshkent: O'qituvchi.
7. Baker, M. (2018). Translation and Conflict: A Narrative Account. Routledge.
8. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
9. Crystal, D. (2008). A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Blackwell Publishing.
10. Sharipova, S. (2020). Frazelogizmlarning onomastik aspektlari va tarjima muammolari. Samarqand: SamDU nashr.
11. Maslova, V.A. (2004). Лингвокультурология. Москва: Академия.
12. Mamatqulova, N. (2022). Tilshunoslikda onomastika nazariyasi. Qarshi: Nasaf.
13. Moon, R. (1998). Fixed Expressions and Idioms in English. Oxford University Press.
14. Rahimova, S. (2023). O'zbek va ingliz frazeologizmlarining madaniy ekvivalentligi. Tashkent: Fan va texnologiya.
15. Lotman, Yu.M. (1992). Культура и взрыв. Санкт-Петербург: Искусство.
16. Fillmore, C. (1982). Frame Semantics. Linguistic Society of America.
17. Qarshiyev, A. (2021). Til tafakkuri va onomastik obrazlar tizimi. Buxoro: Innovatsiya nashriyoti.
18. Granger, S. & Paquot, M. (2008). Phraseology: An Interdisciplinary Perspective. John Benjamins.

E CONF SERIES

International Conference on Multidisciplinary Sciences and Educational Practices

Hosted online from Rome, Italy

Website: econferences.com

27th October, 2025

-
19. Norqulova, Z. (2024). Frazeologik birliklarda toponimlarning lingvosemantik tahlili. Toshkent: TDPU.
 20. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford University Press.